

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/49/50-53>

Gülmira Sahib qızı

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0002-1914-8163>

gulmirahaciyeva90@gmail.com

Səfərəli bəy Vəlibəyovun pedaqoji və maarifçilik ideyalarının müasir Azərbaycan təhsilində əksi

Xülasə

Səfərəli bəy Vəlibəyovun pedaqoji və maarifçilik fəaliyyəti Azərbaycan təhsil tarixində mühüm rol oynamışdır. Onun ideyaları milli təhsilin inkişafı, ana dilində tədris, şagirdyönlü təlim yanasması və maarifçilik hərəkatının genişlənməsi istiqamətində dərin iz buraxmışdır. Müasir Azərbaycan təhsil sistemində Vəlibəyovun irsi aktual olaraq qalır və onun pedaqoji prinsipləri təhsil islahatlarının əsasını təşkil edir.

Açar sözlər: *Səfərəli bəy Vəlibəyov, pedaqoji fəaliyyət, maarifçilik, milli təhsil, müasir Azərbaycan təhsili*

Gulmira Sahib gizi

Nakhchivan Teachers' Institute

PhD in Pedagogy

<https://orcid.org/0009-0002-1914-8163>

gulmirahaciyeva90@gmail.com

Reflection of Safarali Bay Valibayov's Pedagogical and Enlightenment Ideas in Modern Azerbaijani Education

Abstract

Safarali bay Valibayov's pedagogical and enlightenment activities played a significant role in the history of Azerbaijani education. His ideas left a profound impact on the development of national education, instruction in the mother tongue, student-centered teaching approaches and the expansion of the enlightenment movement. Valibayov's heritage remains relevant in modern Azerbaijani education, and his pedagogical principles form the basis of educational reforms.

Keywords: *Safarali bay Valibayov, pedagogical activity, enlightenment, national education, modern Azerbaijani education*

Giriş

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan maarifçiliyinin yüksəliş dövrü kimi səciyyələnir. Ölkəmizdə aparılan pedaqoji tədqiqatlardan bir qismi Azərbaycanda təhsilin, təlimin və tərbiyənin mahiyyəti, məzmunu, məqsədi və vəzifələrinə həsr olunur. Hər iki istiqamət üzrə aparılan tədqiqatlarda azərbaycançılıq ideyalarının yetişən nəsillərə təlqin olunması ən vacib şərtlərdəndir. Ölkəmizdə pedaqoji kontekstdə aparılan tədqiqatlar içərisində pedaqoji fikir tarixini özündə əks etdirən mövzular önə çəkilməlidir (Hüseynli, 2019, s. 304).

Bu dövrün tanınmış simalarından biri olan Səfərəli bəy Vəlibəyov həm müəllim, həm də publisist kimi milli təhsil və maarif uğrunda mübarizə aparmışdır. Onun ideyaları maarifçilik hərəkatının əsas dayaqlarından biri olmuş, milli təhsilin formalaşmasında xüsusi rol oynamışdır (Abbasova, 2009, s. 18).

Tədqiqat

Səfərali bəy Vəlibəyov 1850-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. O, 1881-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir və bu seminariyanı bitirən ilk üç azərbaycanlıdan biri kimi tarixə düşmüşdür. 1881–1896-cı illərdə Qori Seminariyasında müəllim kimi fəaliyyət göstərmiş, daha sonra Şuşa və Bakı şəhərlərində pedaqoji və maarifçilik fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Səfərali bəy Qori Seminariyasında 15 ilə yaxın müddətdə çalışmış, burada Azərbaycan dili və ədəbiyyatından dərs demişdir. Onun dərs dediyi tələbələr sonradan Azərbaycanın tanınmış maarifçiləri, müəllimləri və ziyalıları olmuşlar. Burada tədris prosesinə milli ruh aşıl原因, pedaqoji yanaşmalarda ana dilinə və milli kimliyə üstünlük verən ilk müəllimlərdən biri olmuşdur.

Pedaqoji fəaliyyəti təkcə dərs deməklə məhdudlaşmır, həm də tədris metodikasının sadələşdirilməsinə və elmi əsaslandırılmasına yönəlmişdir.

1883-cü ildə Şuşada ana dilində tədris aparan məktəb açaraq, müxtəlif təbəqələrdən olan 25 şagirdə pulsuz təhsil verməyə başlamışdır. Bu təşəbbüs, Səfərali bəyin maarifçiliyə nə qədər bağlı olduğunu göstərən konkret addımlardan biridir (İsmayilov, 2022).

1896-cı ildə Bakıya köçən Səfərali bəy burada iki il müddətində müəllimlik etmiş, Cəlil Məmmədquluzadə, Nəriman Nərimanov və Süleyman Sani Axundov kimi gələcək ziyalıların ibtidai təhsili ilə məşğul olmuşdur. Vəlibəyovun pedaqoji baxışları dövrün qabaqcıl Avropa təhsil modelləri ilə uzlaşırdı. O, məktəblərin dünyəvi əsaslarla fəaliyyət göstərməsini, tədrisdə milli dəyərlərin qorunmasını və ana dilində təhsilin vacibliyini müdafiə edirdi (Cəfərov, 2020, s. 11). Bu yanaşmalar bu gün də müasir Azərbaycan təhsil sistemində aktualdır və strateji istiqamətlərdən biri kimi qalır.

Müasir Azərbaycan təhsil sistemində bir çox istiqamətlər üzrə Səfərali bəy Vəlibəyovun ideyaları ilə səsləşən yanaşmalar mövcuddur. O, təhsilin yalnız elmi bilik ötürmək deyil, həm də şəxsiyyət yetişdirmək missiyası daşdığını vurğulayırdı.

Səfərali bəy Vəlibəyov təhsilin milliləşdirilməsi və ümumxalq səviyyəsinə çatdırılması ideyasını müdafiə edirdi. O, müəllim hazırlığına, tədris proqramlarının yenilənməsinə və uşaqların tənqidi düşüncə ilə yetişdirilməsinə xüsusi önəm verirdi (Əlizadə, 2007, s. 25). Onun fikrincə, məktəb yalnız bilik verməməli, eyni zamanda milli mənlik şüurunu formalaşdırmalıdır (Əliyev, 2003, s. 9).

Səfərali bəy Vəlibəyov öz publisistik yazılarında təhsildə mövcud problemləri cəmiyyətə çatdırmaqla yanaşı, həll yolları da göstərirdi. O, xüsusilə kənd məktəblərinin açılmasını və müəllimlərin yerli icmalardan seçilməsini vacib sayırdı (Hacıyev, 2012, s. 41). Maarifçilik fəaliyyətində əsas məqsədi cəmiyyətin geridə qalmış təbəqələrinə bilik çatdırmaq və onların ictimai fəallığını artırmaq idi.

Eyni zamanda, müəllim hazırlığı sahəsində onun fəaliyyəti bu gün də örnək ola bilər. O, müəllimi təkcə bilik verən deyil, həm də tərbiyəedici, şəxsiyyət formalaşdırıcı bir fiqur kimi təqdim edirdi. Bu yanaşma hazırkı pedaqoji təlimlərdə və müəllimlərin sertifikatlaşdırma sistemində də nəzərə alınır (Nəcəfli, 2010).

Onun təklif etdiyi təhsil modelləri bu gün də öz aktuallığını qoruyur. Azərbaycan təhsil sistemində tətbiq olunan yeni kurikulum yanaşmaları, təlimin şagirdyönümlü olması və fəal öyrənmə prinsipləri, bir növ, Vəlibəyovun ideyalarının çağdaş təcəssümüdür (Hacıyeva, 2020, s. 33).

Qori Müəllimlər Seminariyası XIX əsrin sonlarında Cənubi Qafqazda müəllim hazırlığı sahəsində aparıcı rol oynamışdır. Bu seminariya Rus imperiyasının müsəlman xalqları üçün nəzərdə tutulmuş ilk rəsmi pedaqoji təhsil ocaqlarından biri idi. Seminariyanın əsas məqsədi ibtidai məktəblərdə dərs deyən biləcək ixtisaslı müəllimlər yetişdirmək idi.

Səfərali bəy Vəlibəyov Qori Seminariyasına daxil olaraq bu çətinliklərə baxmayaraq, təhsilini uğurla başa vurmuş və ilk azərbaycanlı məzunlardan biri olmuşdur. Daha sonra elə bu seminariyada müəllim kimi çalışmağa başlayaraq, həm şagirdlərə nümunə olmuş, həm də tədris prosesində milli ruhun aşılmasına çalışmışdır. Onun fəaliyyəti nəticəsində seminariyada Azərbaycan dilinə və mədəniyyətinə maraq artmış, bir sıra gənc müəllimlərin yetişməsinə şərait yaranmışdır (Musayev, 2015).

Səfərali bəyin pedaqoji baxışları bu gün də aktuallığını saxlayır. Onun irəli sürdüyü əsas prinsiplər – ana dilində tədris, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı, əxlaqi tərbiyə, milli dəyərlərin qorunması – müasir Azərbaycan təhsil sistemində də əsas istiqamətlərdən biridir. Onun fəaliyyətində ana dilinin

qorunması və tədrisi, xalq maarifinin təşkili, dərs vəsaitlərinin hazırlanması və yeni üsullu məktəblərin qurulması xüsusi yer tutur. Səfərali bəyin pedaqoji fəaliyyəti bir tərəfdən təhsildə milli məzmunun yaradılmasına, digər tərəfdən isə müəllim hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsinə xidmət etmişdir. Səfərali bəy Vəlibəyovun pedaqoji düşüncələri və fəaliyyəti Azərbaycan maarifçilik tarixində mühüm yer tutur (Məmmədov, 2008).

“İbtidai məktəb şagirdlərinə məxsus və hüsnü-əxlaqa dair Azərbaycan dilində oxu risaləsi” (1883) onun ilk və ən təsirli dərsliklərindən biridir. Həmçinin əxlaqi mövzularla bağlı sadə və təsirli mətnlər verilmiş, uşaqların həm dili öyrənməsi, həm də mənəvi tərbiyəsi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan məktəblərində istifadə olunan ilk sistemli dərsliklərdən biri sayılır.

“Xəzineyi-Əxbar” adlı iki cildlik ensiklopedik lüğət dövrün maarifçiləri üçün geniş məlumat bazası olmuşdur. İki cildədən ibarət olan bu əsər həm izahlı lüğət, həm də maarif ensiklopediyası kimi dəyərləndirilir.

Səfərali bəy yalnız müəllim deyil, həm də maarifçi ideoloq kimi çıxış edirdi. Onun fəaliyyətində tələbə yetişdirmə fəlsəfəsi əsas yer tutur. Hər bir gənc onun üçün gələcəyin maarifçisi, ziyalı və xalqının xidmətçisi idi. Bu baxış bucağı onu müasir pedaqogikaya da yaxınlaşdırır (Quliyev, 2004).

Vəlibəyovun yazdığı dərs vəsaitləri, xüsusilə “Həsni-Əxlaq” adlı kitabı, bu gün də orta məktəb və müəllim hazırlığı proqramlarında əxlaq və milli dəyərlərin tədrisində nümunə kimi istifadə oluna bilər. Onun metodları Azərbaycan pedaqogikasının tarixi inkişafında ciddi mərhələ yaratmış və maarifçilik ənənəsinin formalaşmasına təkan vermişdir.

Vəlibəyov öz publisistik yazılarında təhsildə mövcud problemləri cəmiyyətə çatdırmaqla yanaşı, həll yolları da göstərirdi. O, xüsusilə kənd məktəblərinin açılmasını və müəllimlərin yerli icmalardan seçilməsini vacib sayırdı (Hacıyev, 2012, s. 41). Maarifçilik fəaliyyətində əsas məqsədi cəmiyyətin geridə qalmış təbəqələrinə bilik çatdırmaq və onların ictimai fəallığını artırmaq idi.

Səfərali bəy Vəlibəyovun pedaqoji ideyaları müasir dövrdə Azərbaycan təhsilində yenilikçi və müasirləşmə proseslərinə öncülük edir. Onun şagirdmərkəzli yanaşması və ana dilində tədris prinsipi, hazırkı təhsil sistemində əsas yerlərdən birini tutur. Səfərali bəy Vəlibəyovun vurğuladığı kimi, təhsildə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişafı qloballaşan dünyada Azərbaycanın milli kimliyinin möhkəmləndirilməsi üçün zəruridir. Təhsil sistemində müəllimlərin peşəkarlığının artırılması və innovativ tədris üsullarının genişləndirilməsi də onun pedaqoji prinsiplərinə uyğun gəlir. Beləliklə, Səfərali bəy Vəlibəyovun pedaqoji irsi müasir təhsil sahəsində inkişafın əsas dayaqlarından biri kimi qalır (Vəlibəyov, 1906).

Nəticə

Səfərali bəy Vəlibəyovun pedaqoji və maarifçilik fəaliyyəti Azərbaycan təhsil tarixində dərin iz qoymuşdur. Onun irəli sürdüyü ideyalar – milli təhsil, ana dilində tədris, şagirdyönümlü yanaşma və cəmiyyətin təhsillə inkişafı – bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Müasir Azərbaycan təhsilində tətbiq olunan kurikulum modeli, pedaqoji innovasiyalar və milli-mənəvi dəyərlərə söykənən təlim yanaşmaları Vəlibəyovun ideyalarının davamıdır. O, yalnız pedaqog və publisist deyil, həm də maarifçi strateq kimi çıxış etmişdir. Onun fikirləri və fəaliyyəti bu günün təhsil ictimaiyyəti üçün nümunə və ilham mənbəyidir. Vəlibəyovun irsi müasir təhsil strategiyalarının ideoloji təməlində durmaqla yanaşı, gələcək nəsillərin formalaşmasında da mühüm rol oynayır.

Təkliflər:

- Onun əsərlərinin təkrar nəşri və tədrisdə istifadəsi təşviq olunmalıdır.
- Maarifçilik irsi ali təhsil müəssisələrində dərs vəsaiti kimi istifadə edilə bilər.
- Vəlibəyov irsi üzrə tematik elmi simpoziumlar təşkil olunmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasova, F. (2009). *Azərbaycan maarifçiliyinin inkişaf mərhələləri*. Təhsil.
2. Cəfərov, A. (2020). *Maarifçilik və müasirlik*. Elm.
3. Əliyev, T. (2003). *Azərbaycan maarifçilik tarixindən*. Maarif.
4. Əlizadə, A. (2007). *Pedaqoji irsimiz*. Nurlan.

5. Hacıyev, M. (2012). *Pedaqoji fikir tariximiz*. Elm və Təhsil.
6. Hacıyeva, G. (2020). Elmi-iş. *Beynəlxalq elmi jurnal*, ss. 304–308.
7. Hüseynli, V. (2019). *Azərbaycan pedaqoqları və ictimai fikir*. GDU nəşriyyatı.
8. İsmayılov, E. (2022). *Müasir Azərbaycan təhsili və tarixi köklər*. Təhsil.
9. Məmmədov, R. (2008). *Maarifçilik və milli ideya*. Təhsil.
10. Musayev, Ə. (2015). *Şəxsiyyətin inkişafında təhsilin rolu*. Elm və Təhsil.
11. Nəcəfli, E. (2010). *Azərbaycanın maarif tarixində şəxsiyyətlər*. Elm.
12. Quliyev, A. (2004). *XIX əsr Azərbaycan pedaqoji fikri*. Elm və Təhsil.
13. Vəlibəyov, S. (1906). Təhsil və məktəb məsələləri. *Kaspi*, (14).

Daxil oldu: 10.03.2025

Qəbul edildi: 30.06.2025